

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF MINT A MAGYAR KÖZOKTATÁS- ÜGY SZERVEZŐJE.

Midőn a tudományos társulatok, irodalmi és tanügyi testületek, kulturegyesületek sorban emlékünnepet szentelnek Báró Eötvös József, a legnagyobb magyar kulturpolitikus születésének százados évfordulójára s a nagy elme sokoldalú gazdag eszmekincseiből mindenikök számbaveszi a maga örökségét, a magyar közoktatásügy sem maradhat érzéketlen legnagyobb szervezőjének emléke iránt s az iskola kegyeletos ünnepéhez csatlakozva, a tanügyi sajtónak is számba kell vennie, hogy nemzeti közoktatásunk mit örökölt első nagy vezérétől szellemben, irányban és intézményekben. Hiszen amit az Eötvös halálakor a veszteség okozta fájdalom mondatott Báró Kemény Zsigmonddal, az mindenek felett a közoktatás terén igaz: *«Ő nem egyike volt a korszak alkotóinak, ő maga volt korszakalkotó.»** Ami Széchenyi volt nemzeti újjászületésünknek, ami Deák alkotmányos életünknek, az volt Br. Eötvös József a magyar közoktatásügynek, életében reformátora alkotó munkásságával, halála után pedig irányítója halhatatlan eszméivel.

Eötvösnek egész írói és politikai pályáját a magyar kulturáért lángoló lelkesedés és törhetetlen buzgalom hatja át. Minden irodalmi munkájával s minden közoktatási reformjával nemzeti közműveltségünket igyekezett előbb vinni s az európai kultúra eszmekörébe állítani. A nagy «reformkorszak» írói közül a nyugati műveltség szelleme senkit annyira át nem hatott, mint a XIX. század uralkodó eszméinek íróját, ő volt korában a *legeurópaibb* gondolkozású magyar s nála senki sem látta tisztábban, senki sem érezte mélyebben a nyugati műveltséggel szemben kulturális elmaradottságunkat. Ha végig tekintett közállapotainkon, lelkén átrezgett a *szentelt fájdalom*, melyet hazaszeretete a nemzet egyedüli kincsének vallott. «Tekintsünk körül — úgy mond — a hazában! és vajon, ha sorsunk úgy akarná, hogy, mint elődeink régi lakhelyeikről, úgy mi is e földről hatalmas ellenek által üzetve, más éghajlat alatt keresnénk hazát s egy ezred után unokáink egyike, mint Körösi, elődeinek lakhelyét keresve, jönné vissza Magyarországra: föl fogná-e találni nyomdokainkat? E hazának terjedt határain hol van a nagy nemzeti emlék, mely még romjaiban is méltóan fönn tartaná nevünket? Hol az eszme, mellyel az emberi nem eszmekincsét mi gazdagítottuk? Melyik a nagy, felejthetetlen emlék, melyet küzködve mi vívtunk ki? Annyi

* Pesti Napló 1871 febr. 3.

századot töltöttünk e földön s utódunk áthaladva határain, csak egy nagy pusztaságot, vagy más népek teremtéseit fogná találni utánunk.¹

A nemzet jövőjének biztosítását egyedül kulturális fejlődésétől remélte. «Részemről — úgy mond — amint már százszor kimondottam életemben, a magyar nemzet jövőjét tisztán kulturakérdésnek tartom, ennél fogva a nevelésügyet, a közoktatásügyet a nemzet legfontosabb ügyének tekintem; mindent, mit ez ügy előmozdítására tehetek, úgy tekintek, mint legfontosabb teendőt, melyet elmulasztva, a nemzetnek jövőjét kockáztatom.»²

A nemzeti kulturát emelte irodalmi műveivel, melyeknek mindenike — még regényei is — egy-egy kulturpolitikai esemény volt irodalmunkban. Ezért buzgólkodott, mint akadémiai és politikai szónok, kinek ajkairól az eszmék hatalma meggyőző erővel ragadta meg hallgatóit. Ennek volt a vezére mint Magyarország első közoktatásügyi minisztere, akit ha első minisztersége idején 1848-ban a nagy nemzeti katasztrófa, második minisztersége alatt pedig — midőn a nemzetünk sorsa felett örökös gondviselés 1867-ben ismét közoktatásügyi kormányunk élére állította — korai halála megakadályozott is abban, hogy eszméit és nagy lelkének törekvéseit teljesen megvalósíthassa, főként utóbbi miniszterségének rövid négy éve alatt annyit tett közművelésünk emelésére, köznevelésünk és közoktatásunk fejlesztésére, amennyi más viszonyok közt, vagy mások kezében évtizedeknek is megnyugtató haladása lett volna.

Kulturális és tanügyi reformjainak jelentőségét emelik azon irányelvek, melyek rajtok áthúzódnak. Közoktatásunk ügyét az európai tanüggyel kapcsolatba hozni és színvonalára emelni s ezáltal a magyar kulturát az *európai kultúra közösségébe* kapcsolni igyekezett. Felfogása szerint *fajunk csak akkor tölti be hivatását, ha az európai műveltségre a magyar elme is termékenyítőleg fog hatni.* Kőrösi Csoma Sándort és Reguly Antalt azért dicsőíti emlékbeszédeiben, mert nemzeti törekvéseik mellett az európai tudományosságnak is szolgálatot tettek s midőn Bolyay Jánosra a külföldi tudósoknak kellett felkívni figyelmünket, ezt barbarizmusunk megszégyenítő bélyegének tekinti.³ Magáról varrt hímet, ki az európai tudományosság színvonalán állva, a külföldi irodalomban is számottevő tényező volt. Nagy gondot fordít tehát iskoláink színvonalának emelése végett a tanárjelöltek külföldi egyetemeken való továbbképzésére. A népiskolai törvény meghozatala és a tanítóképző intézetek szervezése után 3 év

¹ Kőrösi Csoma Sándorról tartott emlékbeszédében.

² 1870 febr. 24-én a költségvetés tárgyalásakor mondott beszédében.

³ Fiához írt levelében. Leveli 62. l.

alatt 51 tanárjelöltet küld ki Svájc és Németország tanítóképző intézeteibe s 36 néptanítót a külföld jelesebb népiskoláinak tanulmányozására,¹ a közép- és főiskolai tanárok képzését pedig számos tanulmányi ösztöndíjjal mozdítja elő a külföldi egyetemeken. Viszont midőn a budapesti egyetemet rendezte, kivívta, hogy az egyetem által adott orvosi és gyógyszerészi oklevelek Ausztriában is érvényeseknek ismertessenek el.

De ez európai szint korántsem valami kozmopolita jelleggel, hanem erős nemzeti alapon igyekezett megadni műveltségünknek. Mint történetbölcsező bizonyítgatja, hogy az emberiség haladását mindig azok a népek vitték legjobban előre, melyekben a nemzeti öntudat legerősebb volt, míg a nemzeti eszme elhomályosulása s nagyobb egészbe való olvadása mindenkor szellemi és erkölcsi dekadenciát eredményezett. Nagy Sándor világruralma vagy a római világbirodalom csak szolgaságot, erkölcsi sülyedést s a tudományban is stagnálást hozott a világra. «A legrégebb időktől mostanig — úgy mond — a világtörténet minden szakában azon tapasztalást találjuk igazolva, hogy az összes emberiség haladása mindig arányban állt azon öntudattal, mellyel az egyes népek saját nemzetiségükhöz ragaszkodtak, s hogy valamint a családi élet megbomlása az egyes nemzetnél, úgy a nemzetiségi érzet enyészete az emberiségnél csak a sülyedésnek volt előjele mindig.»² Ezt a nemzeti öntudatot erősíti Eötvös minden kulturintézményével. Középkolai oktatásunkat az Entwurf idegen tanrendszerének elvetésével a régi magyar iskola hagyományain akarja fejleszteni, 48-iki népiskolai törvényjavaslatában pedig a magyar nyelv tanítását minden hazai népiskolában kötelezővé óhajtja tenni, amely törekvés még ma is csak a nemzeti ábrándok közé tartozik.

Nem kevésbé fontos jellemvonása az Eötvös tanügyi politikájának az a liberális és demokratikus szellem, melynek ő egész politikai pályáján elsőrangú szószólója volt. Ki a törvényesen bevett vallásfelekezetek jogegyenlőségéről és viszonzosságáról szóló 1848: XX. és 1868: LIII. törvényvel, úgyszintén a zsidók polgári egyenjogúságára vonatkozó 1867: XVII. törvényekkel érenél maradandóbb emléket állított szabadelvűségének, az közoktatásunk történetében is halhatatlan nevet szerzett az egyetemi tanszabadságról szóló 1848: XIX. törvény kezdeményezésével. S aki mint publicista és költő, főúri származása mellett is, a demokratikus szellem zászlóvivője volt, csak ez elvét

¹ A népiskolai közoktatás állapotáról az országgyűlés elé terjesztett jelentése 1870. 33—34. l.

² Kazinczy Ferencről tartott emlékbeszédében.

juttatta kifejezésre, midőn az egyetemen a szegénysorsú ifjak tanulmányait tekintélyes állami ösztöndíjakkal mozdítja elő, a népiskolai oktatást pedig már 1848-iki törvényjavaslatában *ingyenessé* akarja tenni, amely elvét törvényhozásunk majdnem egy félszázad múltán volt csak képes megvalósítani.

Hasonló figyelemre méltó Eötvösnek azon alapelve, mely szerint *ő a közoktatást nem tartotta kizárólag állami feladatnak, sőt a monopolizált állami közoktatást a szabadság és a szabad állam eszméjével a legnagyobb ellentétben állónak vallotta.*¹ Szerinte csak az abszolút állam érdeke, hogy polgárainak érzületét és gondolkozását a nevelésügy központosítása által az államhatalom szellemében vezesse, de az ily törekvés hiábavalóságára is példát szolgáltatott neki a francia közoktatásügy napoleoni központosítása.² Ellenben «minden alkotmányos állam saját érdekei ellen cselekszik, ha azokat, kik őt a népművelésben segítik, ezen működésökben akadályozni akarja.»³ Igenis, az állam kötelessége a köznevelésről és oktatásról gondoskodni. arra felügyeletet gyakorolni s az elérendő célt és eszközeit biztosítani, de a szüléktől, a társadalomtól és az egyháztól e téren minden jogot megvonni: felfogása szerint a közszabadságba ütközik. «Kétségbe nem lehet vonni — úgy mond — hogy a tanszabadsággal épen úgy visszaélések történhetnek, mint a sajtószabadsággal, és ebből következik, hogy az állam főfelügyeleti jogáról a népnevelés terén nem mondhat le. De azért, mert visszaélések történhetnek a tanszabadsággal, e szabadságot megtámadni csak annyi volna, mintha valaki a sajtószabadság körül tapasztalható visszaélésekből a sajtószabadság károsságát és annak megszüntetését akarná következtetni; sőt részemről a népoktatás terén a szabadság korlátozását még kevésbé tartom igazolhatónak.»⁴ Ezt a politikai elvet az egyetemes állami közoktatás hívei bizonyára nem írják alá; de hazánkban, hol 1868 előtt állami népoktatás nem volt s egész közoktatásunk majdnem kizárólag az egyházak vezetése alatt állott, államférfíui bölcsességre vall s jó részben épen hazai közviszonyainkban találja magyarázatát. Ez elvből következik az a *kimélet*, melyet Eötvös minden törvényjavaslatában a *felekezeti iskolák iránt* tanúsított, községi vagy állami iskolát csak ott állít fel, ahol arra a felekezetek ereje elégtelen. Ebből folyik a *felekezeti iskolák állami segélyezése*, melyet ő utána, épen az általa

¹ A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra II. köt. VII. fejt.

² U. o.

³ A népiskolai törvény tárgyalásakor a főrendiházban tartott beszédekben 1868. dec. 1.

⁴ U. o.

alkotott 1848: XX. t.-c. intenciói szerint, a tanügyi kormányzat mind nagyobb mértékben gyakorol.

Ilyen irányelvek vezetik közoktatásunk szervezésében. Alkotó munkássága kiterjed a közoktatás minden ágára a kisedóvástól az egyetem szervezéséig. De talán legnagyobb előszeretettel munkálkodott a népnevelés megalapozásán. Legsürgősebbnek, legégetőbb szükségnek mindenesetre ezt tartotta, mert — amint mondja — a jogegyenlőség elve, melyet utolsó törvényeink kimondottak, mindaddig pusztá szó, sőt bizonyos körülmények között csak egy nagy veszély marad, mely az államot fenyegeti, amíg a nemzet azon osztályai, melyek politikai jogokkal ruháztattak fel, az azoknak gyakorlására megkívántató műveltséggel nem bírnak.»¹ És még ezért is támadásban részesült a tudomány csarnokai után áhítózik és türelmetlenek részéről, de ő programjához hű maradt. «Bármennyire tisztellem a magasabb tudományokat — mondja egyik költségvetési beszédében² — bármennyire meg legyek győződve arról, hogy magasabb népművelődés lehetetlen oly országban, hol tudomány nem létezik, most is azt mondom, fő és első teendő a népnevelés; mert teljes meggyőződésem, hogy a magasabb tudomány kifejlődése csak ott lehetséges, hol ezen magasabb tudomány egy művelt népnek egészséges talaján nyugszik. Nem akarom, hogy a tudomány Magyarországon karácsonyfa módjára állíttassék föl, fölékesítve mindenféle csecsebecsékkel, különben pedig arra teremtve, hogy elszáradjon; én azt akarom, hogy a fa gyökerét verjen a hazában s erre nézve mindenek előtt szükséges, hogy a talaj legyen előkészítve.» Hivatkozik Francia- és Németország példájára. Amott a párisi egyetem már világhírű volt, mikor a német nép úgyszólván még barbárnak tartatott; de a reformációval Németországban a népnevelés olyan lendületet nyert, hogy e talajon kifejlődve, ma már tudományos műveltség tekintetében is messze túlhaladja Európa országait.³

Lássuk tehát először a népoktatás terén kifejtett tevékenységét.

I.

Eötvös legkorszakosabb alkotása a népiskolai oktatásügy terén minden bizonnyal az 1868. évi XXXVIII. t.-c., amelyen — bár újabb törvényeink tovább fejlesztették — voltaképen ma is nyugszik népoktatásunk. Már első minisztersége alatt készített e tárgyban törvény-

¹ Felhívás népnevelési egyletek alakítására 1867 jul. 3.

² 1870 febr. 25.

³ Népoktatásról szóló jelentése 42. l.

javaslatot s 1848 augusztusában a képviselőházzal le is tárgyalhatta, de a szabadságharc kitörése miatt már törvényerőre nem emelhetette. E javaslat ugyan — mint a 48-iki törvények általában — csak alapeszméit foglalja magában a 20 év múltán megalkotott törvénynek; de amennyiben legtöbb gondolata fölszívódott a későbbi törvénybe, világosan mutatja a szervező elme azonosságát. Az iskoláztatás általános kötelezettsége és korhatára, az iskolamulasztás büntetése, a házi vagy magántanítás szabadsága, a községi iskola eszméje az ötszázalékos iskolaadóval s elégtelen volta esetén államsegéllyel, a köteles tantárgyak sorozata, a községi iskolaszékek és állami tanítóképző intézetek szervezése, az állami felügyelet gyakorlása: mind bent foglaltatnak a 48-iki javaslatban s csak részletesebb kidolgozást nyertek a 68-iki törvényben. Ami pedig a törvényből kimaradt, mint az ingyenes iskolázás és a magyar nyelvnek a nemzetiségi iskolákban is kötelező tanítása, az nem annyira a szervező gondolkozásának, mint inkább a viszonyoknak megváltozását jelenti. 48-ban a duzzadó nemzeti erő, 68-ban a viszonyokkal való bölcs megalkuvás jut kifejezésre.

E törvény épségben tartja a hitfelekezetek, magánosok és társulatok iskolafenntartási jogát, de megszbja az iskola hatéves tanfolyamát, tantárgyait és felszerelési kellékeit; oly helyeken, hol a hitfelekezetek elegendő vagy a törvény rendeleteinek megfelelő népiskolát nem tartanak fenn, elrendeli a községi, esetleg állami iskola felállítását, szervezi a felsőbb nép- és polgári iskolákat, szabályozza a tanítóképzés módját és szervezi az állami tanítóképző intézeteket, melyeknek szervezetéhez kell alkalmazkodniok a felekezeti tanítóképzőknek is; megállapítja az iskolaszékek, népiskolai hatóságok és a tanfelügyelők hatáskörét, végül megszabja a tanítók kvalifikációját és javadalmazását.

A törvény korszakos jelentőségét megvilágítja Eötvösnek a népiskolai oktatás állapotáról az országgyűlés elé 1870-ben terjesztett jelentése, mely megdöbbentő adatokkal mutatja ki, hogy hazánkban 1869-ben a tanköteleseknek csak 48 százaléka jár iskolába, 1712 községben semmiféle iskola nincs, egy négyszögmértföldre alig esik 2—3 iskola, a szükséglet ellátására a létezőkön felül majdnem 14000 tanító s ennél még több tanterem kívántatnék, «a létező népiskolai tantermek nagy része olyan, hogy a napnak legalább felét benne töltő gyermek sokkal nagyobb kárt szenved testi fejlődésében s egészségében, mint amennyi hasznot nyer a kapott tanítás által»; az alkalmazott tanítók egy része pedig «nemcsak a tanítás helyes módszerét nem ismeri, de még azon pozitív ismereteknek sincs birtokában, melyeket törvény szerint tanítania kellene; sőt nem egy szomorú

példa bizonyítja, hogy némely tanítók még az egészen elemi ismereteknek sincsenek birtokában, így pl. Zemplén megyében 17 oly felekezeti tanító van, ki írni nem tud.» Emellett a tanítók fizetése is oly nyomorúságos volt, hogy némelyiknek összes jövedelme sem ment fel 100 frtra s emiatt képzetebb ember e tisztre alig vállalkozhatott.

Ily körülmények között e törvény valóságos áldás volt hazánkra. De meghozatala s még inkább végrehajtása rendkívüli küzdelembe került. Támadták Eötvöst minden oldalról. A liberálisok a felekezeti iskolának nyújtott kedvezményekért ultramontanizmussal vádolják, a hitfelekezetek a községi felekezetenélküli iskola miatt jajdulnak fel ellene; a protestánsok, kik idáig nagy rokonszenvvel viseltettek iránta, iskolai autonómiájukat látják az állami felügyelettel és rendelkezésekkel megsértve s a leghevesebb harcot vívják ellene. E támadások sok keserűséget okoznak ugyan az Eötvös érzékeny lelkének, de ő magasabb hivatásában s abban a tudatban keres megnyugvást, hogy a nemzet jövőjéért vívja e küzdelmet. «Jól tudom — mondja egyik képviselőházi beszédében¹ — hogy aki a közoktatás vezetését oly viszonyok alatt, minők hazánkban léteztek vagy léteznek, átveszi, annak el kell készülnie arra, hogy nemcsak az elismerésről, hanem még azon reményről is lemondjon, hogy tevékenységének eredményeit önmaga fogja látni; el kell készülnie arra, hogy amiért dolgozott, mint a mag, melyet a vető elhintett, talán nem fog észrevétni egyesek által, s ha észrevétni is, lábbal fog gázoltatni. De azt hiszem, mindezekért bő jutalmat ad azon öntudat, hogy habár észrevétlen, de a jövőnek dolgozunk, és eggyel vigasztalom magamat: hogy évek mulva szerény iskolamesterek majdán észre fogják venni működésem nyomait, észre fogják venni, hogy az ő érdekekben, a jövő érdekében dolgoztam én is.» De a fiához írt bizalmas levelekben gyakran kiönti lelke keserűségét. «Küzdeni naponként az értelmetlenség ellen; fáradni, hogy azoknak szabadságát biztosítsuk, kik arra ész- és kedélyi tulajdonaik miatt képtelenek; avval vesztegetni idejét, hogy oly dolgokat magyarázzunk meg, melyeken a XIX. század második felében senkinek sem kellene kételkedni: oly foglalatosság, melynél a Danaidák hordájának töltögetése nem sokkal kellemetlenebb lehetett. Vannak pillanatok, melyekben néha oly érzés fog el, mintha egy nagy követ látnék magam előtt, melyet föl kellene emelnem, s melynek fölemelésére sem saját erőm nem elégséges, sem másnak segítségére nem számíthatok.»² Majd

¹ Beszédei III. k. 523. l.

² Levelei 55. l.

ismét: «Türelmemet nem könnyen veszttem el, de megvalloim, néha veszteni kezdem reményemet, s a gondolat, hogy egész életem törekvései elérhetetlen célnak voltak áldozva, bántja lelkemet. De leküzdöm a hypochondrikus gondolatokat. Hisz végre, ki oly célt tűzött ki magának, melyért küzdeni érdemes, soha nem érheti el azt és az életben a fődolog nem a cél, hanem a küzdelem.»¹

A népiskolai törvény súlypontja a *községi iskola* eszméjére van helyezve; ettől várja a szervező a magasabb lendületet, mely a felekezeti iskolának is irányt fog jelölni. A községi iskola szervezetében látja legjobban megnyilatkozni az érdekelt szülőknek s általában a társadalomnak az iskolára jogosult befolyását s már 48-iki javaslatának képviselőházi tárgyalásánál kifejti azon váraozását, melyet a községeknek a népiskolára való autonomikus befolyásához fűz. A protestáns iskolák szervezete lebeg szemei előtt s amint mondja, «azon felsőbbség, melyet a protestáns iskolák magoknak kivívtak, kétségkívül nem másnak tulajdonítható, mint azon befolyásnak, melyet a protestáns községek a protestáns iskolákra gyakorolnak.»² Majd tudva, hogy Északamerikában, Svájcban és Hollandiában mily hatalmas lendületet nyert a népnevelés ügye a társadalmi tevékenység útján, második miniszterségének mindjárt a legelején *népnevelési egyletek* alakítására hívja fel a nemzetet a népiskolák és óvodák ügyének előmozdítása végett.³ Ez egyesületeknek, melyek vármegyénként szervezve és a vármegyei egyesületek képviselote útján országos szervezetté alakulva vennék kezökbe a társadalmi akciót, céljául tűzi ki a népnevelési statisztika gyűjtését, iskolák felállításának és felszerelésének eszközlését, az iskolába járásra való felügyeletet s általában a népnevelés ügye iránt a közérdekeltség felköltését. De sajnos, ezt a közérdeklődést ez úton sem sikerült felköltenie. Maga panaszoja el a képviselőháznak törekvése sikertelenségét: «Alig vevém át tárcámat, elkövettem mindent, hogy népnevelési egyleteket alapítsak, írva ezer meg ezer levelet, hivatkozva azon példákra, melyek külföldön léteznek, azon országokban, melyek mostani állásukat a népnevelés terén tisztán az egyleti működésnek köszönhetik, mint például Hollandia. És mi volt az eredmény? Alig van az országban néhány egylet, és alig ismerek olyat, mely működnék.»⁴ Általában az Eötvös községi iskolája népünk kebelében nem tudott mélyebb gyökeret verni. Ha felekezeti iskolát nem állíthattak, inkább átadták az egész

¹ Leveli 64. l.

² Beszédei II. k. 269. l.

³ 1867. jul. 3.

⁴ Beszédei III. k. 342. l. Népiskolai jelentése szerint mintegy 25 egyesület alakult meg.

iskolaügyet az állam kezelésébe s a fölállított községi iskolák is az idők folyamán legtöbb helyen állami iskolává alakultak át.

A népiskolai törvény végrehajtása tárgyában kiadott utasításai, szabályzatai és rendeletei egész kötetekre mennek. A töretlen úton egyházi és polgári hatóságaink, sőt tanügyi testületeink is vezetésre szorultak. Hogy ezek mellett mit tett Eötvös a törvény rendelkezéseinek vagy intencióinak megvalósítására, arról 2 év mulva népiskolai jelentésében ő maga számol be. A tanítók szellemi színvonalának emelése végett 1868-tól kezdve megindítja a «Néptanítók Lapja» című pedagógiai hetilapot s azt hétféle nyelven szerkesztve ingyen bocsátja a tanítók rendelkezésére, továbbképzésükre a nyári szünet folyamán az ország különböző vidékein 29 helyen rendeztet pedagógiai tanfolyamot, sőt néhány kitünőbb tanítót, mint fentebb említettük, a külföldre is kiküld a népiskolák tanulmányozására. Anyagi helyzetök javítása végett a legszorgalmasabb és legszegényebb tanítók között mintegy 140,000 frt segélyt osztat ki. Szervezi a tanfelügyelőségeket és megyei iskolatanácsokat, 12 tanító- és 2 tanítónőképző intézetet állít fel, megkezdi a népiskolák alapítását és a meglévők segélyezését, végül egész sorozatát állíttatja elő a népiskolai tankönyveknek, taneszközöknek, térképeknek s osztatja ki az iskolák között. Ha intézkedéseinek ez összefoglaló képét szemléljük, szinte meg lehet bennünket az a szerető gond, mellyel a legkisebb ügyet is felkarolja; s ha látjuk azt a széleskörű tevékenységet, mellyel a magyar népműveltség fejlesztésén fáradozik, csak az utókor tiszteletével és hálaájával adózhatunk emlékének.

A népneveléssel szoros kapcsolatban álló s mintegy kiegészítő részét képező *kisdedóvás* sem kerülhette el az Eötvös figyelmét. Ösmerte a külföldi Fröbel-féle gyermekkertek és kisdedóvók jelentőségét; tudta, hogy mezei gazdasággal foglalkozó népünknek is nagy szüksége van olyan intézményre, melyben, míg a szülők gazdaságukban vannak elfoglalva, gyermekeik kellő gondozás alatt legyenek s testi és lelki épségök megóvassék. E tárgyban is törvényjavaslatot terjeszt az országgyűlés elé 1870 április 7-ikén, de nemsokára bekövetkező halála miatt — megszűnván a mozgató erő — javaslata csak a képviselőház irattárát gazdagította s utódai csak 21 év mulva, újonnan dolgozott javaslat alapján, alkották meg a kisdedóvásról szóló törvényünket. Eötvös a kisdedóvó intézetek szervezését is községi alapon 3 százalékos pótdó útján tervezte, és ez eszme átment a későbbi törvénybe is; de már azon gondolata, hogy ez intézet a népiskolának mintegy előcsarnoka legyen, melyben a négy éves gyermekek már olvasásra, némi rajzolásra és fejbeli számvetésre is taníttassanak, később nagyon helyesen mellőztetett.

Intézkedéseinek hatása alól természetesen a felekezeti iskolák sem vonhatták ki magukat. Művelődéstörténetünkben ismétlődött a Ratio educationis eredménye. A protestáns felekezetek törvényes jogaik alapján az ellen is tiltakoztak, de ami benne haladás volt, lassanként felszívódott iskoláikba. «Az élet igazságot fog szolgáltatni — mondja Eötvös — és bebizonyítja, hogy e törvény a felekezeti iskoláknak is csak hasznára leend; mert már eddig is kimutathatjuk, hogy a felekezeteknél a népoktatás az utolsó másfél év alatt főképp azáltal és annyiban haladt előre, amennyiben iskoláikat sok helyen törvényünk követelményeinek megfelelőbbekké szervezték.» * Jóslata fényesen bevált.

II.

Kevésbé volt Eötvös szerencsés a középiskolai tanügy szervezésében. Pedig a magyar középiskola abban a zavaros állapotában, melyben a Thun-féle Entwurf tanrendszerének megszüntével a helytartótanács ideiglenes rendelkezéseivel az alkotmányos kormányra hagyta, nagyon is rászorult a reformra. Meg is kezdte Eötvös a szervezés munkáját, mihelyt miniszteri székét másodízben elfoglalta, még azon év őszen tanácskozássra híván össze a gimnáziumok igazgatóit; a következő éven már elkészül törvényjavaslata, mely a tanári testületeknek és felekezeti hatóságoknak véleménynyilvánításra adatván ki, csak 1870 április 7-én az óvodai és főiskolai törvényjavaslatokkal együtt kerül a törvényhozás asztalára, hogy aztán azoknak a sorsában osztozzék.

Az Eötvös törvényjavaslata a 13 év mulva több kísérlet után megalkotott középiskolai törvényünktől nagyon eltérő elveken épült. Ő a humanisztikus irányú középiskolát 9 osztályúnak tervezte 3 tagozatban; alsó tagozata a 4 osztályú algimnázium, mely a középső fokon 2 osztállyal bővítve, főgimnáziummá lesz s efölé épül 3 liceumi osztállyal a teljes középiskola. Az egyes tagozatok a tanítás módszere, a tantárgyak növekedése és a tudomány anyagába való elmélyedés által különböznek egymástól. A felső tagozat második és harmadik éve a választott szakpályák szerint 3 tanulmányi irányra oszlik aszerint, amint a tanuló nyelvészeti és theológiai, vagy a jogi, vagy az orvosi és természettudományi szakra készül; az egyes tanulmányi irányokban az általánosan kötelező tantárgyak mellett a tanári, jogi vagy az orvosi pályára készülők részint nagyobb terjedelemben, részint különlegesen tanulják a saját pályájokhoz szükséges tudományokat. Így a görög nyelvet, a görög és római régiségtant kizárólag

* Jelentés 25. l.

a theologiai és nyelvészeti (tanári), a politikai számtant csak a jogi, a természetrajzot, chemiát pedig csak a politechnikumi és orvosi pályára készülők kötelesek tanulni. A reáliskolát 7 osztállyal tervezi két tagozatban; alsó tagozata 4 osztályú alreáliskola, melytől az algimnázium tanrendszere az átlépés megkönnyítése céljából csak a latin nyelv tanításában tér el, úgy hogy a humanisztikus irány csak a felgimnáziumban kezd határozottabban kidomborodni. A főreáliskolát végzett tanuló, a liceumba is fölléphet filozófiai képzés végett. Az algimnázium és alreáliskola a vidék művelődési szükséglete szerint ipariskolai, a főgimnázium és főreáliskola pedig kereskedelmi szaktanfolyammal is összekapcsolható. A középiskola alsóbb tagozatából a felsőbb szakaszba csak fölvételi vizsgálattal lehet jutni; ilyen fölvételi vizsgálatot kíván alkalmazni az Entwurf által behozott érettségi vizsgálat helyett a főiskolákon is a francia baccalaureatus módjára.

Ha az Eötvös középiskolai tervezetének principiumait vizsgáljuk, első tekintetre is szembeötlik, hogy e tervezet a 48 előtti magyar iskola s különösen a református kollégiumok szervezetéhez fűződik. A század első felében ugyanis középiskolai jellegű intézeteink négy grammatikai, két humanitási osztályból és három évi filozófiai kurzusból állottak. És ez intézmény — bár nem hazai talajon sarjadzott — annyira összeforrott a nemzet érzületével, hogy pl. a debreceni 1806-iki szervezeti szabályzat egyenesen a *nemzeti szellem* kifeolyásának tekintette,* s midőn az elnyomatás szomorú korszaka után az 1860-iki októberi diploma az Entwurf tanrendszere alól is fölszabadította a nemzetet, sokan visszakívánták a régi magyar iskolát. S míg a helytartótanács az Entwurf gimnáziumát épségben hagyja és legfőlebb a nemzeti tantárgyak bevitelével igyekszik annak tetszetősebb tartalmat adni, azalatt a reformátusok, visszanyerve örendelkezési jogaikat, több helyen visszaállítják a 48 előtti iskolaszervezeteket s Debreczen és a hatása alatt álló tanintézetek fel tartják e rendszert egészen 1873-ig, sőt a református egyetemes tanügyi bizottság még 1880-ban is a kilenc osztályú gimnázium érdekében kíván az országgyűléshez fölterjesztést intézni. Eötvös tehát, ki a politikában a jogfolytonosság elvén állott s alkotmányos fejlődésünket a 48-iki törvényekhez fűzte, ugyanezen politikát követi a tanügy szervezésében is és a magyar középiskolát a nemzeti hagyományokon kívánja tovább fejleszteni; teszi pedig ezt annál inkább,

* «Non adscito quodam ac peregrino, verum domestico et quasi in medio nostri nato, opus nobis est educationis instituto, nisi genio nationis vim facere velimus.» E szabályzat ugyan három humanitasosztályt állapít meg és a felső fokozatot, melyet encyclopædicus cursusnak nevezett, két évre rövidítette, de csakhamar áttér a főntebbi szervezetre.

mert az általa kontemplált iskolaszervezet, alapelveiben, a reformátusoknál javaslata idején is fennállott s talán mert iskolaügyi tanácsosai is jó részben a református tanügy vezető embereiből kerülnek ki. De másfelől a kormány vezetése alatt álló iskolák körében a a nyolc osztályú és kettős tagozatú gimnázium 20 év alatt sokkal mélyebb gyökeret vert, hogysesem azzal szemben az Eötvös tervezete halála után érvényesülhetett volna.

Az Eötvös középiskolai tervezete minden fogyatkozásai mellett, tanügyi fejlődésünk mai színvonaláról nézve is, több megszívlelésre méltó gondolatot foglalt magában. Gyöngéje volt mindenestre a részleteket mellőző vázlatos kidolgozás is, ami a végrehajtásnál sok nehézséget támasztott volna. Látva a megoldásra váró tanügyi feladatok sokaságát, lázas sietséggel dolgozott és dolgoztatott miniszteriumával is, mintha csak érezte volna halála közeledését. De kétségkívül legnagyobb fogyatkozása volt tervezetének a középiskola hármas tagozása, amely mindenik tagozatot mintegy befejezett s majd minden tudománykörre kiterjedő külön intézetté alakította, úgy hogy az alsóbb tagozatról a felsőbbre csak felvételi vizsgálattal lehetett volna jutni. Mennyi ismétlést, mennyi időpazarlást okozott volna e szervezet amellet, hogy a tanítás anyagának célszerű beosztását is akadályozta volna! Hiszen az Entwurf al- és felgimnáziumának is ez volt egyik főbaja. Ma már sikerült a középiskolát *egységes szervezetté* alakítanunk, melyben a tanuló lelki fejlődéséhez mért tanulmányok egymásután következve, egységes folyamatot alkotnak s minden megszerzett ismeret a további tanulmányok alapjául szolgál. Minden olyan törekvés, mely a tanulmányok ismétlődését s a tárgyalási módszer változása szerint a középiskolának két- vagy többféle tagozását venné célba, csak visszafejlődést jelentene tanrendszerünkben. Épen azért nem minden aggodalom nélkül olvastuk jelenlegi közokt. miniszterünk nyilatkozatát, ki az összes történeti, földrajzi és természet-tudományi ismereteket kétszer, ismételten kívánja taníttatni a középiskolában, «először» mint egész rendszert az alsó négy osztályban és másodszor fejlettebb rendszer alakjában a felsőbb négy osztályban.* Azt hisszük, hogy az «ars est longa» beható mérlegelése e törekvést mérsékelni fogja. Különben is nagy kérdés, van-e jogosultsága annak, hogy a középiskolát olyan tanulók szükséglete szerint rendezzük be, kik azt végig járni s tanulmányait végig folytatni nem akarják.

Más szempont alá esik a középiskola kilenc éves tanfolyama, mely tudvalevőleg Európa legtöbb középiskolájában meg van valósítva. Ha a középiskolától törvényünk s az Eötvös tervezete szerint is

* A képviselőházban mondott beszéde 1913. jún. 16.

«magasabb általános műveltséget» várunk, ezt a műveltséget csak bizonyos fokú filozófiai világnézet megszerzése adhatja meg, melyet a mai nyolcz évi tanfolyam keretében el nem érhetünk. Az a propædautika, mellyel ma középiskolai tanításunkat betetőzzük, inkább csak bépillantást enged a lelki élet világába, mintsem kialakult világnézetet nyújthatna. Legalább nem igen van filozófiai gondolkodású ember, a ki mai középiskolánk bölcsészeti képzésével meg lehetne elégedve. A kilencedik osztály Eötvösnél, valamint a külföldi középiskolákban, épen a bölcsészeti tanulmányok mélyebb és szélesebbkörű művelésére kíván módot nyújtani s ugyanezen célból sürgették a hazai reformátusok is szinte a középiskolai törvény meghozataláig a kilenc osztályú középiskolát. És ha megvalósulna a gróf Apponyi miniszter által fölvetett gondolat, hogy a művelt népek középiskoláinak sarkalatos alapelvei összhangzatos fejlesztés céljából nemzetközi szaktanácskozáson vitattassanak és állapíttaasanak meg, ez alapelvek között a kilencz osztályú középiskola kérdése bizonyára elsőrangú fontosságot és többséget is nyerne.

Nagy jelentőségű az Eötvös középiskolai tervezetében a két felső osztály tanulmányi *trifurcatiója*, mely kortársai között a legnagyobb ellenzésre talált, ma pedig teljes összhangban áll korunk pedagogiai törekvéseivel. Franciaország is ez alapon vitte keresztül a középiskola reformját. Az általános műveltséggel szemben ugyanis ma az egyéni hajlamok és képességek érvényesülése követel tért magának már a középiskola felsőbb osztályaiban is. És ha az egyéni képességekben rejlő szellemi tőkét a nemzeti műveltségre nézve kamatoztatni akarjuk, e törekvés elől el nem zárkozhatunk. A műveltség anyagának növekedő gazdagsága az iskolának nem egységesítését, hanem differenciálását hozza magával, s minden olyan igyekezet, mely a különböző tanulmányágak egyikét vagy másikat az egységesítés örve alatt a középiskolában megszorítani vagy épen mellőzni akarná, csak a nemzeti műveltség elszegényítésén dolgozik. Azokat a forrásokat, amelyekből nemzeti műveltségünk táplálkozhatik, nem apasztani, hanem gazdagítani kell. Ez a körülmény hozta létre Európa országaiban, egyikben a középiskola furcationalis rendszerét, másikban a különböző iskolatypusokat. Eötvös az előbbit választotta. Magam részéről — mint más alkalommal kifejtettem — az iskola egységes szellemének megóvása érdekében célravezetőbbnek tartanám Németország példájára a felsőbb osztályok tanulmányi irányainak elágazása szerint különböző iskolai typusok alkotását; de bármily irányban fog is megoldódni középiskoláink reformja, az Eötvös eszméje e munkában számottevő és termékenyítő gondolat leend.

Az érettségi vizsgálatra vonatkozó gondolata is kezd a osabb

kapcsolatba jönni mai pedagógiai törekvéseinkkel. Ő e vizsgálatot, mint mondtuk, el akarta törölni s helyette a főiskolákat kívánta a fölvételi vizsgálat jogával felruházni. E gondolat életrevalóságát azóta a viszonyok alakulása csak jobban kiemelte. Az érettségi vizsgálat, miután qualificationalis törvényünk számos gyakorlati életpályához is föltételül kötötte, ma már annyira süllyedt színvonalában, hogy jelen alakjában csakugyan alig érdemes fentartani s egészen racionális az a mind általánosabbá váló törekvés, hogy e vizsgálat tisztán *főiskolára jogosító vizsgálat*tá tétessék s ez úton színvonala emeltessék. Főiskoláink tudományos színvonala követeli e reformot. Az aztán másodrangú kérdés, hogy a középiskolák vagy a főiskolák tartsák-e az ilyen képesítő vizsgálatot, eldöntését inkább a gyakorlati célszerűség oldja meg. Ime, az Eötvös törvényjavaslata lekerülhetett a színről, de eszméi élnek és hatnak tanügyi fejlődésünk folyamatában.

Eötvös bízva törvényjavaslatának keresztülvitelében, a hozzáfűződő tantervet is életbe lépteti 1868-ban az al- és főgimnáziumokban. E tanterv, melynek a liceumokra vonatkozó része ki sem bocsátatott s többi részében is azonnal megszűnik a szervező halálával, egészen törvényjavaslata szellemében készült. A görög nyelvet a gimnáziumi szakaszból kiküszöböli, miután e tárgyat csak a liceumban akarta taníttatni; az algimnázium a természettudományoknak egész körét föleleli s általában a reáltárgyakat nagyobb kiterjedésben veszi fel, úgy hogy ez intézményt szervezőjök *reálgimnázium*nak is nevezi. Eötvös különben látva közműveltségünknek épen a természettudományok terén észlelhető fogyatkozásait, ösmerve ipari és kereskedelmi elmaradottságunkat, egész tanügyi politikájában nagy gondot fordít a reálirányú tanulmányokra; minisztersége alatt 13 állami középiskolát alapít s ezek közül kilenc reáliskola volt.

A középiskola ügyét munkálja az által is, hogy a budapesti egyetem bölcsészeti kara mellett 1870-ben gimnáziumi tanárképző intézetet szervez, mellyel a magyar tanárképzés alapját veti meg. A reáliskolai tanárképzést a műegyetemen kívánta szervezni: Jól tudta, hogy a legjobb iskolai szervezet is csak írott malaszt marad a kellő szakképzettségű és a tanítás módszerében jártas tanárok hiányában. S ki annyi és oly sokféle iskolát alapított, bizonyára mélyen érezhette a képzett tanárok hiányát. Még fiát is arra kéri, hogy figyelje meg heidelbergi honfitársai közt a talentumokat, s elhisszük neki, amint írja: «Magyar közoktatási miniszter a talentumoknak nagy szükségét érzi és én valóban nem tudom sokszor, honnan szerezzem a tanerőket azon intézetekhez, melyeket alapítottok. Pályázók nem hiányzanak, azonban igen sokszor fordul elő az eset, hogy olyanok kérnek tanárságot, kik még arra sem lennének képesek, hogy az

illető tudományt tanulják, mert még ehez is nélkülözik a szükséges előismereteket.¹ Azóta tanárképzésünk olyan intézményekkel gyarapodott, melyek egész Európában elsőrendű színvonalon állanak s ezek mind az ő szellemének hatását hirdetik. Egyik ilyen intézetünk méltán viseli nevét is.

III.

Eötvös főiskolai szervező munkáját, mintegy felső propylæum, a «magyar egyetemről» szóló 1848. évi XIX. t.-cz. nyitja meg, mely a tanítás és tanulás szabadságát proklamálván, korszakot alkot egyetemi oktatásunk történetében. E rövid, három szakaszos törvény a magyar egyetemnek minden időkre szóló magna chartája s ennek alapján kezdi meg Eötvös már 1848-ban a budapesti egyetem belső rendezését, megállapítva szervezeti szabályzatát. De a politikai viszonyok akkor meggátolván e munkájában, 1867-ben folytatja s élete végéig a legnagyobb úgyszeretettel munkálja egyetlen egyetemünknek európai színvonalra emelését. Egymásután alapítja a tanszékeket, úgy gondolkodozván, hogy az egyetemet naggyá, a tudományos életben elsőrangú tényezővé nem annyira kitűnő szervezete, mint inkább az teszi, ha benne minél több és jelesebb tudományos erő dolgozhatik szabadon és élhet a tudomány művelésének. Nagy gondot fordít a tudomány részletkérdéseibe mélyedő special-kollegiumokra s előszere-ttel rendezi az egyetemi magántanárság ügyét, amely intézmény ő vele és általa kezd nagyobb jelentőségre emelkedni. Úgy, hogy míg az 1866/7. isk. évben 91 tanár és tanító volt, 1870/1-ben már 149 tanár és tanító működik az egyetemen.² Majdnem megkétszerezi az egyetem és az egyetemi könyvtár állami dotációját s a tanári javadalmazást is emeli. Rendezi a nyilvános szigorlatokat, az egyes fakultásokat nagyobb szabású felszereléssel és intézményekkel gazdagítja, melyek között a chemiai intézet egyike lett Európa legcélszerűbben berendezett hasonló intézeteinek, fejleszti a fűvészkertet s az egyetemi kórházat az országos kórházzal hozza kapcsolatba. Majd gondjaiba veszi a tanuló ifjuság érdekeit s tanulmányaikban támogatva, mind a három világi fakultáson tíz-tíz 300 frtos ösztöndíjat alapíttat számukra; emellett — amint már érintettük — még nagyobb mértékben mozdítja elő utazási ösztöndíjakkal a külföldi egyetemek látogatását, hogy az általa alkotott tanszékekre tudományosan képzett tanerőket nyerjen.

¹ Leveli 67. l.

² A közoktatás állapotáról az országgyűlés elé terjesztett 1872-iki miniszteri jelentés.

Az egyetemre vonatkozó törekvéseit bekoronázzák törvényjavaslatai. 1870. április 7-én az óvodai és középiskolai törvényjavaslattal egyidejűleg három főiskolai törvényjavaslatot terjeszt a képviselőház elé: «a pesti királyi magyar egyetem újból szervezése», «a kolozsvári országos egyetem felállítása» és «a József-műegyetem újból szervezése» tárgyában. Az sem mindennapi jelenség, hogy egy miniszter egyszerre öt tanügyi törvényjavaslattal lépjen a törvényhozás elé. E javaslatokban teljesen a 48-ban kimondott *tanszabadság* elvére helyezkedik s az egyetem függetlenségét, belkörüi fegyelmi hatóságait úgy állapítja meg, hogy a tanár szabadságát tudományos meggyőződése és elvei hirdetésében se a karok, se a kormány ne korlátozhassák.*

Érdekes eszméje, hogy a budapesti egyetemen *hat fakultást* akar felállítani oly módon, hogy a róm. kath. theologiai karon kívül még *görög-keleti és protestáns theologiai karok* is szerveztessének. Ő maga e szükségletet egyfelől az 1848. XX. és 1868. LIII. t. cikkekre, a törvényesen bevett hitfelekezetek egyenjogúságára való hivatkozással, másfelől azzal indokolja meg, hogy ily módon a lelkészi pályára készülő ifjaknak «az egyetemen, hol más karoknál előadott

* Hogyan gondolkozott Eötvös a tanszabadság elvéről, arra nézve igen érdekes és jellemző dolgot beszél el Molnár Aladár a Pesti Napló 1872. évi 297. számában. Egyszer — úgymond — a pesti egyetemen tisztán tudományos érdekből egy pár tanárt régi joggyakorlatnál fogva nyugdíjazni s helyettök új erőket alkalmazni akart. A királyhoz ez iránt szükséges fölterjesztéseket már letisztázottan alá is írta s azzal Budáról Pestre az országgyűlésre sétált át. Útközben szokása szerint bement Ráth könyvkereskedésébe s a legújabbban érkezett könyveket nézegette. Egyszerre kezébe akadt Renan akkor megjelent Saint Paulja. Rögtön és szó-talanul az utcára sietett, egy bérkocsin Budára hivatalába hajtatott, ott nyugtalanul tudakozódván, nem küldettek-e még el a nyugdíjazásra vonatkozó rendeletek s azonnal megsemmisítette őket, mert mást gondolt. A Renan művét látva, azt gondolta: «Íme ezen ember, egy az állam törvényeivel s szerkezetével semmi vonatkozásban sem álló irodalmi művéért mozdított el tanszékéből. És én ma hasonló lehetőségre szolgáltattam precédénst. Én tisztán a tudományosság érdekéből akarok ugyan egy pár tanárt nyugdíjazni, de nem lehet-e valamikor oly miniszter is, aki a tudományos érdek ürügye alatt vagy politikai vagy egyéb tekintetből teszi ugyanezt s ez által a tanszabadságot elnyomja. Én erre nem nyujtok előzményt. Inkább legyenek az egyetemen gyenge vagy elgyengült tanerők s inkább segítsen az ország e bajon némi pénzáldozattal úgy, hogy a tanerőket szaporítsa, mintsem hogy Damokles kardjaként függjön a tanár felett a kormány általi elmozdíthatás vagy nyugdíjaztatás s ez által a tanszabadság elnyomathassék.»

tudományokat is hallgathatnak, nagyobb alkalmuk leendő magukat több oldalról kiművelni, mint a kizárólag szemináriumokban képezett papnövéndékeknek.¹ Molnár Aladár pedig azt mondja,² hogy 1869 őszén Erdélyben tett utazása alkalmával az ott észlelt viszonyok és tapasztalatok hatása alatt támadt e gondolata, melyet gyorsan megérelve, már októberben rendelkezést tett a törvényjavaslat kidolgozására. Bizony, ha ez eszme megvalósulhatott volna, ma már nemcsak a vallásos türelem és felekezeti békesség állana erősebb lábón társadalmunkban, de a nemzetiségi törekvések éle is hamarább tompult volna el s kevésbé fájó sebeket ütne a haza testén. Akkor az Eötvös gondolatát a protestáns sajtó is erősen támadta, meggyanúsítva még azzal is, hogy az ultramontanizmusnak akar vele szolgálatot tenni; ma pedig ugyancsak a protestantizmus sürgetésére épül az új állami egyetemen a református theologiai kar és valószínűleg eljön az az idő, hogy a többi felekezet is megtalálja a maga egyetemi fakultását. Az ilyen jelenségek önkéntelenül eszünkbe juttatják Eötvösnek fiához írt tréfás megjegyzését: «Én a politikában valóságos Zuckunfmuuszikus vagyok, ki egész életemen át olyan dalmokat énekeltem, melyeket 20 évvel később minden susztergyerek füttyöl, de melyeket akkor senki érteni nem akart.»³

Főiskolai törvényjavasatai közül a kolozsvári egyetemre vonatkozót két év múltán Trefort törvénnyé is emeltette némi módosítással, amennyiben az Eötvös által tervezett három kar helyett⁴ ez egyetemen négy kart létesített oly módon, hogy a matematikai és természettudományokat a bölcsészetiektől külön választva, számukra önálló kart állított. De nemzeti kulturánk első renden kétségtelenül Eötvösnek köszönheti e tudományegyetemmel való gazdagodását. Többi javaslatai sem maradtak hatástalanul, sőt műegyetemi javaslatának alapelveit, melyek ez intézetet egyetemi rangra emelni, addigi egyetlen általános műszaki osztálya helyett öt szakosztállyal beren-

¹ A törvényjavaslat indokolása.

² «Báró Eötvös J. életéből.» Pesti Napló 1872. 295. és 297. számában.

³ Leveli 57. l.

⁴ Nem tudom, minő alapon állítja Márki Sándor a «Felső oktatásügy Magyarországon» c. millenniumi munkában, hogy Eötvös a kolozsvári egyetemet prot. theologiai karral kívánta szervezni s hogy ez eszmét csak később Trefort ejtette el. Az Eötvös törvényjavaslatának indokolása világosan így szól: «A javaslatnak az egyetem szervezetére vonatkozó része csak azon egyetlen pontban tér el a pesti egyetem ujjaszervezésére előterjesztett törvényjavaslattól, hogy a kolozsvári egyetemen a theologiai karok teljes kizárásával csupán három (t. i. bölcsészeti, jogi és orvosi) tudománykar állíttatnék fel.» Sőt a theologiai karok kizárását még meg is okolja.

dezni s önkormányzatát a tudományegyetem mintájára szervezni kívánták, a következő évben királyi rendelettel életbe is léptetik s így az addig középiskola módjára kormányzott intézet egyenesen az Eötvös szellemének köszöni egyetemi színvonalra emelését. Fejlesztésén különben eleitől fogva nagy buzgalommal fáradozott, szervezte a mérnöki és gépészmérnöki szigorlatokat, nagy mértékben gyarapította szertárait, tanszékeinek számát négy év alatt majdnem megkétszerezte; előkészítette az intézetnek Budáról Pestre helyezését s az ifjuság tanulmányainak előmozdítására 16 háromszáz forintos állami ösztöndíjat alapított.

Az egyetem mellett a jogakadémiák korszerű fejlesztésére is kiterjeszti figyelmét. Mindjárt 1867-ben visszaállítja az 1849-ben megszűnt győri jogakadémiát s az összes jogakadémiákra új tanulmányi rendet bocsát ki, amely azonban csak az 1874-ben bekövetkezett négy éves tanfolyam berendezéséig állhatott fenn. Tanáraik tudományos színvonalát emelni igyekszik, részint itt is a külföldi tanulmányutak előmozdításával, részint azon rendelkezésével, hogy jogakadémiai tanszékekre csak egyetemi magántanári képesítéssel bíró egyének alkalmaztassanak. Később szabályozza vizsgálataikat s elrendeli a törvényszéki orvostan rendszeres előadását. Majd 1869-ben szervezi az államvizsgálati bizottságokat, 20 ilyen vizsgálóbizottságot állítva fel s kiterjesztve azokat a protestáns jogakadémiákra is. Emellett szabályozza a magántanulás módozatait is, minden módon biztosítani igyekezvén mind az általános jogi képzés, mind különösen a közigazgatási tisztviselők szakképzésének feltételeit.

Mindez azonban nem meríti ki sem a főiskolai tanügy, sem általában a hazai közoktatás szervezésére irányult törekvéseit. Számos kulturintézményt készített elő, melyeknek megvalósulását nem érthette meg s melyek csak később váltak a nemzeti kulturára gyümölcsözőkké. Megindítja az egyetemi építkezések ügyét, a nemzeti múzeumnak és könyvtárának rendezését, előkészíti a tanárképzővel összekötött országos mintarajziskola szervezését, áldozatokat hozat a nemzettel a művészeti oktatás és műízlés kifejlesztésére. Valóban a jövőnek dolgozott.

Mennyire hozzáforrott lelkéhez az oktatás és nevelés ügye, mutatják azok a *nevelésre vonatkozó eszmék* is, melyek mint megannyi gyöngyszemek vannak «Gondolatok» című aphorismái közt szétszórva, s azok a *pedagógiai fejtegetések*, melyeket a házi nevelés javítása céljából társadalmi irányításul vegyített «Nővérek» című regényének eseményei közé. Nem egy vagy más pedagógiai iskola elvei nyilvánulnak e gondolatokban, hanem a gyermek iránt érzett mély szeretettől áthatott józan, természetes nevelés arany-igazságai szólnak

belölök. Természetes nevelési rendszerével még talán legközelebb áll Rousseauhoz, de azért az ő utópiáit is kigúnyoltatja kedvelt plébánosával.¹

Kárhoztatja azokat, kik a gyermeket korán kiragadják a maga eszmevilágából, vagy akik «a zajos elevenséget, melyben csak a gyermekben túláradó életerő nyilatkozik, elnyomni, a gazdag képzeletnek szárnyait elbénítani akarják, azon fáradsza szüntelen, hogy növendékek csendes és módos, hogy józan s megfontoló legyen és végre, miután tíz éves korában a legjobban nevelt gyermeknek mondatott, közep-szerű és sokszor annál is kisebb emberré válják.»² Kiemeli az egy-korúak nevelő hatását, melyet a jellem és kedély kifejlődésében nem pótolhat semmi; ezzel szemben rámutat a világtól elzárt magánnevelés káros következményeire. «Ha az ifjú a világtól távolartva, nem bír tapasztalással, ábrándjaiból fogja alkotni az életnek képét s ez a legveszélyesebb», mert «az emberek többsége nem a tapasztalások, hanem ábrándjai miatt veszi el örömét az élethez.» «Az életre csak az élet által neveltetünk.» Kimutatja a túlvitt engedékenységből és elkényeztetésből származó erkölcsi bajokat. «Kinek senki sem parancsol, az bizonyára magának sem fog tudni parancsolni» s ki nem tanulta meg vágyait másoknak alárendelni, annál több keserűségen fog később átmenni. Szépen méltatja a gyermekmesék jelentőségét, de a serdülő ifjúság olvasmányait annál inkább meg kell válogatni; elítéli a játszva-tanítás módszerét, mert az élet küzdelem s e küzdelemre kell a gyermeket előkészíteni. Épen azért nagy súlyt helyez az akarat nevelésére. «Az emberek legnagyobb része — úgy mond³ — nem a kellő ismeret, hanem a kellő erő hiánya miatt válik szerencsétlenné. S nevelésünk legnagyobb hibája az, hogy erről megfeledkezve, csak az észbeli tehetségek fejlesztésén fáradsza s az akarat szilárdításával nem foglalkozik. Pedig aki akarni tud, az úgyszólván tud mindent, mi a gyakorlati életben szükséges.» Erősen kárhoztatja a dicsvágy korai fölébresztését e költői gondolatában: «Legyen elátkozott, ki a gyermeknek akkor, mikor még boldognak érezhetné magát, virágok helyett borostyánt mutat.» Kikél az ismeretek túlhalmozása s még inkább azok ellen, kik az oktatást csupán oly dolgokra kívánják szorítani, miknek a növendék az életben hasznát veheti. «E kívánság — szerinte — körülbelől oly józan, mintha valaki azt követelné, hogy élelmére tiszta tápanyagot kapjon a legtökéletesebb extractusban, minden oly anyagok vegyülete nélkül, melyekből gyomra tápot nem von ki.» Az egyéni hajlamokat a fejlődő lélekben nem

¹ Farkas Máté a «Nővérek»-ben, kinek ajkaira adja päd. tanácsait.

² Ez és az alábbiak a «Nővérek» VIII, IX. fejezetéből.

³ Ez és az alábbiak a «Gondolatok»-ból.

elnyomni vagy gyöngíteni, hanem helyesen irányítani kell, «mert hisz épen e hajlamok alkotják jellemének alapját.» A tanításban nagy fontosságot tulajdonít a módszernek, a nevelés legfőbb céljának pedig az erkölcsi jellem kiképzését tekinti.

Nem Eötvös mondta ki először e nevelési elveket; de senki szebben, meggyőzőbben, mint ő, nem hirdette igazságukat s hasonlatokba, költői képekbe öltöztetett igazságaival gyönyörködtetve tanít bennünket. Eszméiben gazdagabb írónk vagy politikusunk nem volt, mint Eötvös, ki egész szellemi kincstárt hagyott eszméiben nemzetére. Eszméi győzedelme, mint maga kívánta, legszebb emlékjele s velök együtt ő maga is «éltető eszmévé finomul». DÓCZI IMRE.

B. EÖTVÖS JÓZSEF ÉS A PÆDAGOGIUM.*

A «Magyar Pædagogia» szerkesztője, szíves volt még e nyár elején arra kérni fel engemet, hogy a nevezett folyóirat őszi füzetéi számára, melyet a szerkesztő B. Eötvös József emlékének akar szentelni, írjak egy «Eötvösre vonatkozó visszaemlékezést tartalmazó cikket, még pedig lehetőleg a tanító képzéssel kapcsolatosat.» Ime, ez a levél adta az első, a döntő impulzust e visszaemlékezések megírására. Mert ugyan miként is utasíthatnék el magamtól egy ilyen felhívást én, ki azon már csak igen csekélyszámú kortársai közé tartozom e nagy férfinak, kit még ő maga, a sajátkezű aláírásával ellátott okmányával állított a saját maga alkotta népoktatási intézetek egyikének az élére. Túl kelle tehát tennem magamat az öregség sokféle gyöngeségeinek az akadályain, bármily súlyosak is azok, hogy hozzá járuljak valami csekélyke és habár csak száraz «immortell»-el is e nagy férfiú születése századik évfordulója alkalmából készülő ahhoz az emlékkoszorúhoz, amelynek megfonására az ő nagy tisztelőinek fiatalabb és erőteljesebb gárdája vállalkozott. Nekem, mint Heine balladájában a Napoleon roskadozó granátosainak, még a sírból is ki kellene törnöm arra a harsonára, mely a B. Eötvös József emlékezetének a dicsőítésére hívja fel az ő tisztelőit. És miként ama granátosok a rozsdás fegyverüket, nekem is kezembe kell ragadnom rég berozsdásodott író tollamat, hogy a B. Eötvös iránt való hálámat és kegyeletemet kifejezendő, írjak vele amit tudok, ahogy tudok.

I. A «budai központi állami tanítóképezde».

Előre kell bocsátanom mindjárt itt, hogy nekem B. Eötvös Józseffel közvetetlen, személyes érintkezéseim nem voltak soha. Én

* Felolvastatott a M. Pæd. Társaság ülésén 1913 okt. 18.